

N. Pál József

Száz éve már...

■ Ahogy az Ady búcsúztatásán készült százesztendő filmtöredéket nézem, két idézet jár a fejemben egyre. Németh László írta 1944 fagyos telén, a költő halálának negyedszázados fordulóján az egyiket: „...egyszer az emberiség is így fog ránk mutatni: »Ezek azok, akik Adykat kaptak, s azontúl, hogy megölték őket, nem tudtak mit kezdeni velük.«” S így a másik: „Akik Ady Endrét az öröklétben sértegetik, a tördobálóknak ne legyen irgalom”. E szavak meg Nagy Lászlótól valók, s 1969-ben, huszonöt évvel később láttak napvilágot, éppen ötven esztendeje.

Szóval, nézem-nézem a felvételt, többedszerre már, meg-megállítom, ismerős arcokra próbálok lelteni. Schöpflin Aladárt, a hosszúra nőtt, cilindres Hatvany Lajost, majd Babits Mihályt vélem fölfedezni néhány pillanatra, s Csinszkat, a friss özvegyet, ahogy a négylovas gyászhintó után indul. Adyt nem látom persze, csak a Nemzeti Múzeum lépcsőjén, a vállakon lefele kúszó koporsót, a Jókai temetéséről ismert nemzeti színű lepellel a tetején. De tudom, ott a kihűlt test, a formáját hibátlanul megőrzött arccal a fejek fölött, hogy utolsó útjára induljon, a Kerepesi temető felé, a forradalmasan kavargó s az összeomlást is hozó időben, egy „ezeréves történet” végének modellértékű pillanataként. Ady nincs a képsorokon tehát, de ott van elementáris erővel mégis, szinte „megérinthező” valóságában nekem, s mintha az a világ érintene meg, ami az Élet, a létezés egészének szándékát és mámorát akarta hinni s felmutatni még, ha megélni lehetetlennek bizonyult, akkor is – ízig-vérig magyar bázison.

„Mekkora” költő volt Ady, nem tudom. Nyelvi, poétikai újszerűsége, líratörténeti jelentősége, a szimbolizmus-hoz való viszonya, majd e beszéd- és látásmód 1910–12 utáni fölülírása világéletében csak módjával érdekelt. Az erről való tudósi dolgozatokat okulva olvasom, irodalomtörténeti hozadékokat tisztelem, ám az én agyam másra forog, visszavonhatatlanul. „Iskolás mérlegeken hogyan is lehetne lemérni a nagy cethalat, akitől megszült a tenger” – juthat eszembe Nagy László szava újra.

Ady Endre az önmagunkról mint emberről és nemzetről való gondolkodás történetének leginkább döbbenetes alakja a szememben ugyanis, élete és műve létezésünk felülírhatatlan demonstrációja számomra valamiképp. Úgy értem, aki ezt az életet és művet – a korrallal együtt! – érti, ismeri, s nem e versvilág, újramegszólíthatóságának” esélyén/esélytelenségén medítál minduntalan, sorsunk esszenciájáról fog megtudni valami fontosat – olyasmit, amit mástól nem tud meg soha!

Ottlik Géza írta: „Az író mondanivalója az egész élet, a teljes világmindenség, a létezés egésze.” Ha van jelentős alakja a magyar irodalomnak, akire találnak e szavak, Ady Endre mindenképpen az. Keveseknek ottlik eszébe – az Ottlik-szakirodalomban alig van nyoma ennek –, hogy a nevezetes „kultuszkönyv”, az *Iskola a határon* világa fölött az Ady-életmű mint ihlet, eszmény és tapasztalat végig ott lebeg. Nemcsak a regény határozottan református (keresztyén) világképén tűnik át ez az identitás, de a hatás szövegszerűen is tetten érhető. Bébé három „dokumentumot” visz magával az első – a régi világot az újjal végképp szembevető – karácsonyi „eltáv” után az iskolába. A „mulatságos könyvet” (Karinthy *Így írtok tőjéről* van szó kimondatlanul, ami a felül-, illetve átírás, „elbizonytalanítás” poétikai ötletére is utal), a *Nemzeti Sport* – abban az évben, 1923-ban lett napilappá – bekötött évfolyamát és egy meg nem nevezett Ady-kötetet. Melyik lehetett, nem tudható (az első Ady-összes 1930-ban jelent meg csupán), vélem, *A halottak élén* talán. A nevezetes kötet egy verse, az *Intés az őrzőkhöz* a könyv végső lapját úgy járja át ugyanis, hogy csak a történelmünk metafizikai megérintettségére süket (sükketté „dekonstruált”) olvasó nem hallja, miről van szó 1926 augusztusának végén, Mohács felé hajózva a csillagos ég alatt, a vesztes csata – *Nekünk Mohács kell* – négy századik évfordulójának ünnepére készülve éppen! Mert mi vesztes csatáinkat ünnepejük egyre, mondja Ottlik szövege is, amiket túlélünk, s amiket az egykori győztes – a tatár, a török s a Habsburg

Birodalom eltűnt közben – nem ünnepelhet már, s ez a tudat kell hogy méltóságot adjon nekünk a regény véglegessé formálása idején, 1957–58-ban is, talán.

Emlékezzünk: ül a három, egymást folyvást zrikáló, tizenéves „nagyfiú” a – meglehet, közvetlenül csak hároméves – közös tudás, tapasztalat súlya alatt, egyazon élménykörbe zártan, a hajó fedélzetén, az egy magmaradt cigaretta kézzől kézre jár, takarékosan szívják végig, a parázs be-bevilágítja az arcukat, s fenn, a fejük felett az égen ragyognak a csillagok. „Őrzők, vigyázatok a strázsán, / csillagszórók az éjszakák...” – mondja a vers, s mondja Ottlik regénye is a levert forradalom utáni esztendőkből, ha e szövegmámorba bódult újabb irodalomszemléleti reglame nem akarja hallóra venni az ilyesmit, akkor is!

Ady valóban a „létezés egészében” gondolkodott, gyökeresen magyar szerzőként, akárcsak Ottlik és mások, műve – a magyar Biblion, mint Babits írta – ezért is jelent többet önmagánál. Az Ady-összes nem az „összegyűjtött versek” szinonimája, ahogy más költők kapcsán szokás emlegetni ezt, hanem egy „nagy történet”, egy teljesség igazságában született világkép foglalata, akárcsak Dante *Isteni színjátéka* volt a maga idején. Olvasni, hallgatni egyszerre csak egy verset tudunk persze, ám az Ady-értés titka az, hogy látni, hallani kell (kéne) közben a többit is. Eme világ lényegét a kötetek, azokon belül a megkomponált ciklusok, végül a versek egymásra vonatkozó villanása adja ki ugyanis, az említett nagy történet kihagyhatatlan részeként. Egyetlen példát sorolnék elő csupán. Az *Új és új lovat s Az eltévedt lovas* egyértelműen e költészet két reprezentatív darabja. A mozgósított motívumkör azonos, ám a két darab világképe, „üzenete” – ha van még ilyen szó egyáltalán – tökéletesen eltérő. A reményt feladni képtelen, „haladásra” ítélt embert és emberséget sugallja az egyik, az eltévedt emberlétet példázza a másik. Ha – ahogy néhai tanárom, Király István mondaná – az „antropológiai optimizmus” modellje az egyik, akkor az „antropológiai pesszimizmusé” lehet a másik. Kizárja vagy kiegészíti-e egymást a két világkép, ez a kérdés, s én persze, hogy az utóbbi állítást vélem érvényesnek. S ami a lényeg: a két vers, meglehet, egyazon héten született, 1914 októberének vége felé, a reánk szakadt – s a költő által az első pillanattól emberi és nemzeti Tébolynak látott, láttatott – világháború harmadik hónapjában!

Az Ady-életművet olyan, egyenként és látszólag körülhatárolható, de egymással kapcsolatban lévő részekből álló, hatalmas, gömbszerű mértani testhez tudnám hasonlítani, ahol az egyes részek nemcsak a vele közvetlenül érintkezőre, hanem az „egészre” is utalnak egyben, azokra a részelemekre is, amelyek – mivel az ellenkező oldalt

vagy a másik részfelületet nézzük éppen – nem láthatók. Így aztán e világ fölfejtésére, leírására vonatkozó szemléleti pozíció állandóan mozog, akárha a „gömb” egy bolygó lenne, ami törvénnyel elrendelt pályán, de mindig forog és kering a változó időben – ezúttal az önmagunkról mint emberről és nemzetről való gondolkodás történetében. S mivel ennek a műnek az eszmei, értékválasztási, ideológiai, történelem- és nemzetszemléleti sajátosságai a „szövegről” leválaszthatatlanok, az értelmezésnek az eszmei, értékválasztási, ideológiai, történelem- és nemzetszemléleti szempontok is részei lesznek, visszavonhatatlanul. Ekként a mindenkit „megnyugtató” Ady-könyvet vagy tanulmányt sosem lehet megírni majd, ama, szinte a mű feltűnésével egyidős, „kié”, avagy „kinek kell vagy kinek nem kell Ady” kezdetű polémia befejezhetetlen marad. A liberális, radikális, szocialista, népi, szélsőbaloldali vagy szélsőjobboldali (ez utóbbiból kétféle – ti. a költő a „magyar fajiság” énekese, illetve a „zsidó-szabadvéves” törekvések zsoldosa, „bunkóbotja” volt – is létezett, létezik) értelmezések egymást váltva, olykor egymás mellett kavarnak az időben tovább, de az Életre, a „létezés egészére” – politikai inspirációtól a metafizikai meghatározottságig – tekintő mű egyetlen mondattal „megnevezhetetlen”, továbbra is megszólíthatatlan lesz.

Adyt a klasszikus modernség példájaként tárgyalja ma az irodalomtudomány, bár a mű romantikában gyökerező genezisést is nívós munkák emlegetik. Igazságot tenni nem tudok, ám én azt venném sorra legelőbb, amiben költőnk tágabb kora modern óriásaitól – a franciáktól, Rilken és T. S. Elioton át Franz Kafkáig – alapvetően különbözött, s amiben példátlan a modernség történetében – másodsorú mondom – ízig-vérig magyar bázison. Arról van szó, hogy az ő modernségélménye nem művészi – és művészileg megragadható – élmény volt csupán, hanem történelmi és társadalmi is. Úgy érezte, tapasztalta, hogy a teljesség megélése végső lehetetlenségének történelmi és társadalmi okai is vannak, Magyarországon meg különösen, így az „elidegenedett” ember társadalomból és kultúrából való kiábrándulása, a világ „áttekinthetlensége” nem lett világképe integráns és visszavonhatatlan részévé sohasem. Kora összes művészi, eszmei, gondolati jelenségét ellentmondásaiban, feszültségeiben – a maga sűrítő, lényegkiemelő, a „dolgot” a saját világképébe illesztő módján persze – asszimilálta lényegében, ám harmóniavágyát, az értelmes szintézis reményét nem adta fel akkor sem, amikor annak e világi esélyében már sem emberként, sem magyarként nem bízhatott. „Forradalmár” volt, ha tetszik, de nem a nyelv, a költészet, a tár-

sadalom forradalmára csupán, hanem a nagybetűs Életé, aki valóban „mást akar, mint mi most van” a létezés minden területén, s ebből élete utolsó öntudatos pillanatáig nem, vagy – az összeomlott, nagybeteg, az ország védtelenségére még reflektálni képes ember – csak akkor engedett. „Nem fordíthattok meg semmit” – ezek voltak az utolsó érthető szavai 1919. január 11-én, a szanatóriumba való indulásakor, egy emlékezés szerint.

Ady művészi, szerelmi életformaélményét, a magyarsághoz való tartozását és istenélményét mind-mind a maga végletes ambivalenciájában – az igény feladhatatlanságának és a teljesség megélése lehetetlenségének feszültségében – élte meg emberként, alkotóként; a „Minden kellett s megillet a Semmsem” dacos sorát ő valóban komolyan gondolta. Az évszázadváltás összes problémáját hordozta zsigereiben, emelte művé a társadalmi, politikai akarattól a metafizikáig, hogy az Élet az emberért való csoda lehessen majd, miközben azt is ő írta legsúlyosabban, hogy „Minden Egész eltörött”. Életét, magyarságát „áldásként és átokként”, az állandó feszültség alkalmaként élte meg szétválaszthatatlanul, nacionalizmusellenessége és patriotizmusa, klerikalizmusellenessége és istenhite, szabadgondolkodó volta és „fajtájához” fűződő kötődése egyazon tartás – ez esetben szétbontathatlan – visszája és fonákja volt. Azért akart változást („mást, mint ami most van”), hogy egyben tartsa, amit egyben tartani már akkor sem lehetett, műve a XIX. században még biztosnak tetsző pontok porladása megélésének és a szintézis föladatainak reménye föloldhatatlan feszültségének meghökkenítő példázata, amivel egy posztmodernre fordult kor már nemcsak nem tud, de nem is akar mit kezdeni.

Örök emberi gond ez, hitem szerint, bár a feszültség az idő modernitáskorabeli gyorsulásával egyre radikalizálódott, mígnem már a feszültség meglétének tételezése – avagy az egység álmához való ragaszkodás – is végképp a korszerűtlenség lomtárába utaltatott, ám az Ady-életmű megítélésének nem ez a legnagyobb „problémája” ma, midőn a művet egyáltalán nem értő dilettantizmus kavargatja újabb a port s az indulatokat. A „probléma” e világkép és alkotói szereptudat roppant összetett, szinte mindvégig folytonos feszültségek közepette létező-létezett pozíciójának értelmezési kísérleteiből fakad természetesen. Arról van szó, amit már a költő életében sem „értettek” sokan.

Nevezetesen, hogy e hangoztatottan kálvinista, a maga ködbe vesztett nemesi származására és tudatára büszke lélek miért „azok” társaságában, szellemi köreiben vívja harcait, akikében vívta a nagyváradi évektől már, hogy

miért „idegen” mintákat, gondolatokat hirdet, követ, s miért hazáját s a maga „fajtáját” ostromozza egyre. S valóban: nemcsak Prohászka Ottokár, Ravasz László, Szekfű Gyula, Rákosi Jenő vagy Tisza István nem volt hajlandó tolerálni ezt, de azért, hogy „rossz társaságáról” leválassza őt, még e líra szimbolizmusát elsőül magas szinten értelmező, barátnak mondható földije, Horváth János is mindent elkövetett – sikertelenül. Szerintem meg úgy igaz, hogy a teljességigényt földadni képtelen, kora összes ellentmondását megtapasztaló s művében kifejező költő nem köthetett ki máshol, mint ahol akkor kikötött, ám e pozícióhoz, szervezeti, „érvényesülési” kerethez való viszonya – az 1906 előtti éveket kivéve tán – sosem volt problémák nélkül való, sőt, lappangó ellentét, az alkotóerőt generáló feszültségek forrása (is) lett egyértelműen. Könnyen belátható: a „hozott” értékvilág, érzelmi attitűd, habituális készenlét elemeit levetni képtelen ember a számára akkor egyetlen lehetséges kifejezési, cselekvési, ám az övétől nagyon eltérő viselkedésmódok, szociokulturális körülmények terében élve sosem érezte teljesen otthonosan magát, s így volt ez megfordítva is. Ady szellemi környezete – akár a szabadgondolkodó polgári radikalizmusról, akár a *Nyugatról* volt szó 1908 után – reá mint „gyanús”, nem egészen „domesztikálható” elemre nézett ugyanis, elég a Hatvany Lajossal való hullámozó kapcsolaton végigtekinteni. A szellemi környezet a régít mindenestől lomtárba utaló holnapvárás vihardarát, szóval az „ugar-verseket” író költőt tisztelte elsősorban, az 1907 végén felbukkant „istenes”, majd „magyarság-versekre” már kérdőjellel néztek az elvbarátok közül is számosan. Bizony az Ady és az őt fölemelő, részben „megcsináló” szellemi és szociokulturális környezet közti feszültség nagyon is létezett; az 1908 őszen kitért nagy vihar – a duk-duk affér – nem csak holmi részeg beugratás, pillanatnyi ötlet, feltűnési viselkedés vagy sajátos „marketingfogás” következménye volt.

De hát ott, akkor, Herceg Ferencék „oldalán” vagy a Petőfi Társaságban – ide invitálták az év decemberében! – értelmes helyet nem találhatott, hogy így legyen, a teljesség és a változtatás ígézetében fogant költői, gondolkodói elveit kellett volna föladnia. Kapott is e „szökési kísérletért” elvbarátaitól – például az említett, csalódását bevallása szerint földolgozni alig-alig képes Hatvany Lajostól – eleget, s maradt, ahol volt, mert mást nem tehetett. Maradt, riadalmaival is küzdve s a morális magány felé sodródva a korábbi társak között, ám úgy vélte, teljességigényét senki nem fogja föl, hogy nemcsak „fajtája” süket erre – ez fájt legjobban neki, ezért rajongott az őt „mégis értő” Kaffka Margitért, Móricz Zsigmondért vagy az akkori

Böloni Györgyért nagyon! –, de Jászi Oszkárék sem értik a szándékát igazán. Ennek az ambivalens szellemi és morális létállapotnak a tán legpontosabb szavait Fülep Lajos jegyezte fel. „Legjobb barátaimmal – mondta a költő –, akiket nagyon szeretek, akikkel mindenben egy vagyok, [akik] testvéreim, azonos mégse vagyok – mármint úgy azonos, mint egy szegény magyar paraszttal, egy nyomorult béressel, akit addig sose láttam – [akikkel] eredendően azonos vagyok, mindegyikkel, külön-külön, érted? [...] eredendően azonos vagyok velük, mint a kezemmel, a szememmel, magamban érzem mindenestől [őket]. [...] Ez nincs bennük [...] ez az én szóval mondhatatlan azonosságom ezzel a szerencsétlen néppel. [A barátaim] ugyanazt gondolják, mondják, akarják, mint én, de [csak] az eszükben, a szívükben, a gondolkodásukban és a becsületükben, de ez, amit mondok nincs a húsukban, veséjükben, tüdejükben, légzésükben – ez az én magyarságom – pedig e nélkül ezzel a néppel az ő forradalmát megcsinálni nem lehet. [Ők] kitűnő emberek, de elméleti emberek, nem forradalmárok, kitűnő magyarok, de másképpen, mint én, s a nép. [...] itt még a legjobb forradalmár, a legtökéletesebb vezér sem elég, ha nincs meg benne az én magyarságom, mert akkor ez a forradalom nem ennek a népnek a forradalma [lesz]... Én vagyok az utolsó élő magyar...” Emlékezzünk: 1918 őszén a kavarogó főváros utcáit járta, amíg járni tudott, aztán a Tiszagyilkosság hírére hallva s Erdély sorsára gondolva kétségbeesett. „Borzalmas jelenet Jászi és Ady között” jegyezte fel a kudarcos aradi tárgyalásról beszámoló miniszterrel való találkozásról szűkszavúan Csinszka. A Nemzeti Tanács november 18-án átadott kitüntetését meghatódva köszönte meg, egy emlékezés szerint, alig s inkább indignálódva reflektált a nagy hirtelen összeütött ünnepegre, állítja a másik. „Ez nem az én forradalmam!” – mondta, legalábbis a vele nem találkozott Tormay Cécile *Bujdosó könyv* című álnaplójában ezt írta később. Valóban mondta-e, titok marad – mondhatta persze, ahogy a kormány földbirtok-politikájával sem értett egyet Krúdy Gyula szerint! –, annyi bizonyos, hogy hetek múlva meghalt, s a végső összeomlást nem kellett megélnie.

Nem tudjuk, a Fülep Lajos által – nem biztos, hogy a történetek után közvetlenül – lejegyzett, hömpölygő Adygondolatok mennyire a költő szavait s mennyire a benne élő Ady-képet rögzítették, de az „én vagyok az utolsó élő magyar” fordulatra alighanem jól emlékezhetett a művészetfilozófus. Fellengzősnek tűnhet e mondat, önmagában értelmezhetetlen is talán, ám annak felismerése, megvallása – az önmagát a nemzettel egynek tudó lélek riadalma – is megbújhatott benne, hogy az „ezerestzen-

dős” magyar történet ott, akkor, valóban véget ért. Ady oda jutott, hogy ama „rég” Magyarország a hagyományos formájában – s nem az ország területi épségére gondolt, Erdélyt nagyon féltette mindig! – menthetetlen, de – irodalmi modernség ide vagy társadalmi progresszió oda – az „új Magyarországot” 1907-től leírt szóval is hirdető Jászi Oszkárék táboraiban sem reménykedhetett már rendületlenül. Noha a költő bárminemű szakpolitikusnak tökéletesen alkalmatlan lett volna, tudta, érezte, fölismerte a maga víziói szerint, hogy a magyar történelem civilizációs értelemben legsikeresebb évtizedeinek idején – mintegy „mellékhatásként” – felgyúlt gondok az akkor adott koordinátákon belül és történelmi körülmények közepette megoldhatatlanok. Tisza István – *A Három nemzedék* páros portréját író Szekfű Gyulának igaza volt ebben! –, a korszak másik „ércalakja” hinni akarta, hogy mégis megoldhatók e gondok talán, aztán összeomlott a súly alatt, s nem is akarhatott élni már. Amikor a régi Magyarország mozdíthatatlanságát Ady számára szimbolizáló, s ezért versben – 1912 második felében – többször megvetett Tiszát megölték, hajszálpontosan fölismerte, mit jelzett e hír, s ő is összeomlott. Azt, hogy a háborút, a „rémet” Tisza István hozta volna reánk, a költő is – mint a felbolydult országban mindenki szinte – rosszul tudta alighanem, utolsó versének vélhetően a volt miniszterelnökre értendő átka („ránk hozták / Gyógyítónak a Háborút, a Rémet / Sírjukban is megátkozott gazok.”) morális értelemben is igaztalan volt tehát, ám a „forradalomban élve” is a végzete felé rohanó ország sorsa nem e költeményen múlt.

Nem tudjuk, mi lesz, ha nincs világháború, de a felgyúlt feszültségeket a régi kereteken belül orvosolni valószínűleg bajos lett volna. Mert meggyökeresedett magatartásformák, életvezetési stratégiák lettek avíttá, tűntek korszerűtleneknek pár évtized alatt, míg más szokások, életvezetési stratégiák gyors terjedése az újtól, az idegen jelenségtől való félelem görcsét s az időből való kimaradás lehetőségének riasztó élményét együtt hozta el. A kiegyezéspárti „hatvanhetesek” és a függetlenségi „negyvennyolcasok” csatája ugyan csak a parlament üléstermékét döntötte romba olykor, ám a felhalmozott feszültségeken a törvényhozás már nem segíthetett. A presztízst veszni látó középosztály süllyedése s az új – részben zsidó származású – polgárság „térfoglalása” a dzsentr- és a „zsidókérdés” társadalmi és szellemi problémáját hozta el, a kapitalizálódással meg az addig szintén ismeretlen „munkáskérdés” jelent meg a feszültségek között. A földkérdés megoldatlansága, a kivándorlás a társadalmi struktúra gondjairól adott hírt, a nemzetiségi problémák radikalizálódása meg Magyaror-

szág területi épségének megkérdőjelezését vetítette előre; ha az önmagát illúziókban ringató elit nem a súlyának megfelelően értelmezte a jelenséget, akkor is. S ott volt a minderre így vagy úgy reagáló vagy nem reagáló modern művészet és életérzés előretörése, határozott intézménysülése is persze. Míg a „rég Magyarországot” elitje önmagát – s vele az országot – védte volna mindenekfölött, addig a változtatást szorgalmazók egymással is szembekerültek napra nap. Kit ez, kit az a „részprobléma” – a föld-, a nemzetiségi vagy a „zsidókérdés” – nem foglalkoztatott, de hogy a jövőképeket tervezők vagy arról álmodozók az új Magyarország felépítését a régi lerombolásával – s nekik kedvező, radikális elitcserével persze! – képzelték el, nem volt kérdéses egy idő után. Olyan ember, aki a régit nemcsak mindenestől lerombolni, hanem annak tradícióját, értékeit – egyáltalán az élet- és a magyar nemzeti önszemléletet – a változás parancsaira figyelve újrászöni is akarta, ugyanakkor az összes (!) emlegetett feszültségforrást a gondjaként tartotta számon, s a maga – irodalmi, eszmei, politikai – teljességével, de nem politikusként (!) emelte műbe, egy volt akkor: Ady Endre.

S mert egyedül volt ilyen értelemben is, elvbarátaiban csak módjával bízhatott, s gyanúja – mint Fülepnék mondta –, hogy „nem teljesen” értik őt, mindvégig fennmaradt. Fennmaradt, mert a két látásmód valóban nem lett tökéletesen összehangolható, s ennek nem csak a már szintén emlegetett élménybeli és habituális különbség volt az okozója. A barátok vagy művészi értelemben modernnek, vagy társadalmi értelemben progresszív felfogásúak voltak ugyanis, de akadt, aki mindkettő. Ady abban különbözött tőlük, hogy nem modern volt és (!) progresszív, hanem egyszerre – egy, szétszálazhatatlan felfogásba zártan – a kettő! Nem is-is tehát, hanem egy harmadik minőség inkább, ahol a két „részt” – a modernséget és a progressziót – a teljes Élet (a Minden, Minden Titok) megismerésének, megélésének, kifejezésének föladatainak vágya kötötte össze, a magyarságra, mint létformára vonatkoztatva is. Életművében – Kis Pintér Imre írta meg legpontosabban ezt – „...a küzdelem olyan általánosan érvényes új ideálokért, igazságokért, antropológiáért, erkölcsi értékekért, szociális és metafizikai garanciáért, egyszóval olyan új típusú közös hitért folyt, amelyről a nyugat-európai modernség akkor már és még – kevés kivétellel – eleve lemondott. Ember és világ tragikus szembekerülésének szkizmáját ekként Ady költészete belülről, de mindkét meghatározottságtól azonosultan, vaskövetkezetességgel élte végig. Sosem adta fel végleg a szintézis reményét.” Barátai vagy az irodalmat, vagy a társadalmat akarták átformálni (vagy mindket-

tőt), Ady az Élethez való viszonyunkat s ennek részeként, saját célja föltételeként – s egyszersmind törvényszerű következményeként – a kettőt. Ők – a barátok – mentek volna előre, hogy a darabokra szakadt Egész megmaradt „hányada” számukra jobb, értelmesebb, élhetőbb legyen, Ady, noha a legmélyebben élte meg, sohasem akarta tudomásul venni végleg, hogy „Minden Egész eltörött”. Ekként e mű a biztonság korából a bizonytalanság kora felé rohanó új évszázad tán legsűrűbb és legdőbbenetesebb tanúságtétele lett, magyarként a világ okulására is.

S akad valami, amit muzsáj szóba hozni még. Van egy cikke Adynak, amit rengetegszer emlegettek, de nemigen akarja senki „végiggondolni” teljesen. 1917-ben a *Huszadik Század* „zsidókérdésről” szóló ankétjára írt hozzászólás javított, „szelídített” változata ez alighanem, s 1924-ben, a *Nyugatban* jelent meg csupán. „Szelídített”, mert az eredeti dolgozat olvastán antiszemizmust lobbantottak a szemére korábbi elvbarátai. Tőled nem vártuk ezt, mondták, legalábbis a költővel valóban mindvégig nagyon bizalmas viszonyban lévő Ady Lajos 1923-ban kiadott életrajza szerint. Mit írhatott korábban, nem tudható (tán régi elgondolását fölidézve – pár százezer asszimiláns „kultúrzsido” a tehetséges, ám lusta magyar massa élesztő kovásza lehet – a „kovász” akkorra már szerinte túlzó méretéről értekezett), de hogy egy azóta is feloldhatatlan csapdahelyzet rémét fogalmazta meg, bizonyos. Azt például, hogy „haladni” a kor parancsai szerint s önmagunkkal azonosnak maradni közben igencsak fogós föladat lehet, s hogy e kényszerből és parancsból fakadó feszültségek eltagadhatatlanok. Ez a cikk – a *Korrobori* – legalább három dolgot mondott el ugyanis. Azt, hogy „haladni”, változni – a hasonlat szerint: táncolni, illetve a muzsikáló nőket (ti. a „zsidókat”) meghódítani – muzsáj, hisz nem mehetünk vissza Ázsiába, ahogy pályája elején, 1902-ben írta. De azt is mondta, hogy ebbe a táncba, „erotikus szerelemgyűlöletbe” bele lehet halni még a „beteljesedés” előtt. Meg azt is, hogy ha nem bírván tovább a táncot, a muzsikálókra rontva összetiporjuk a hangszereket, az életre érdemes emberré és magyarrá válásnak az esélye megint csak elvész. Egyszerűbben szólva: a mozdulni képtelen „korcs magyar” útja nem lehet út természetesen. A zsidóság mint erjesztő kovász – amiben hinni akart a költő – lenne az út talán, ám az önfeladó „keveredésbe” torkolló haláltánc (ha túlságosan sok a kovász vagy rogyasztóan gyors a muzsika) már nem biztos, hogy az, de nem lehet út a táncba bele-rokkanók védekezésének antiszemita dühe sem! Egy történelmi, társadalmi, lélektani, egyben önszemléleti csapdahelyzet bugyrába világítottak ezek a példázatok akkor,

jóval a história által reánk kényszerített „píszí” szabálya előtt, midőn hihettük, hogy a legelevenebb részeinkbe vágó dolgok is megbeszélhetők. Meglehet, nem voltak higgadtan megbeszélhetők akkor se már, így a történet megvallásának esélye is odalett Ady halála után körülbelül. Nemcsak az „ezeréves múlt” s a régi Magyarország esett szét ama kataklizma során, hanem annak emlékezete is, amit a költő minden idegszálával értelmesen egyben akart tartani még, messziről jövő és messzire tartva a *Hunn, új legenda* lírai víziójának szándéka szerint. Látásmódok, szemléleti formák, előfeltevések, megvertségek, szenvedélyek, beszédmódok, végső soron érdekeltségek feszülnek egymásnak azóta – lényegében – kibékíthetetlenül. Minden megese, ami e tárgyban megesehetett, elvont tudálékosságot és örültségeket egyként olvashatunk akár a legutóbbi időből is, ám hogy e nemzetivagygon-számba menő életmű befogadásának nem segítünk evvel, biztosan állítható.

Megszólítható-e s ha igen, hogyan szólítható meg Ady újra, irodalomtudományunk nagyobbik fele ezen bajol jó ideje, én meg a kérdést sem értem, hogy őszinte legyenek. Nekem e világ megszólíthatóságával soha nem volt gondom, s nincs bizony a huszonhat éves fiamnak sem, bár lehet, épp azért nincs, mert nem magyar, hanem történelem szakot végzett az egyetemen. Úgy vagyok vele, hogy aki emberi és nemzeti sorsunkra értelmesen képes reflektálni még, annak e világ nyitott lesz mindörökre, hiszen históriánk feloldhatatlan, ám a feloldás szándé-

kát földadni képtelen feszültségegyüttesét semmi nem példázza ennél az életműnél döbbenetesebb módon, egyetemes léptékkal ugyanakkor. A teljesség érzéken elementáris és metafizikai vágyának, valamint a fölismerésnek, hogy e teljesség csak pillanatokra élhető meg itt, e földön, szóval e vágy és annak lehetetlensége örök konfliktusa, e konfliktus feszültsége adta e világkép lényegét, amit muszáj megtapasztalnia mindenkinek, s amire – így vagy úgy – rámeleg az életünk, ahogy Ady Endréé is ráment, száz éve már.

E mű emberi és nemzeti létünk tapasztalatának megföllebbezhetetlen tanúsága, így aki bármely, tervezett új „kánonból” kivenni igyekszik, az menthetetlenül az emberi és nemzeti öngyilkosság útjára lép. Aki Adyt kidobná a panteonból, annak Bartókot és Kodályt, Móriczot, Németh Lászlót, József Attilát, Nagy Lászlót és Nagy Gáspárt is ki kell dobni egyértelműen, s egy eszement ötletekkel terhelt „újraírási” szándék talán nem ér meg ennyit. Ady Endre, akit a magyarsággal („faji öntudatunkkal” – gajdolják) szakító lélek szerepébe löknének egyesek, az újraszövés szándékának legfőbb „papja” volt e honban, s maradjon is így – eszméltető őrzőként a strázsán – amíg élünk itt, a földön. A tördobálóknak meg – idéztem már – ne legyen irgalom!